

Emödi András

Adatok Nagyvárad 18–19. századi patika- és kórháztörténetéhez

Nagyvárad 18. századi népességtörténetéhez és a városvezetés archontológiájának összeállításához gyűjtött adatbázisunkban néhány gyógyszerészet- és kórháztörténeti vonatkozásra is bukkantunk, melyeket összevetettünk a vonatkozó szakirodalom adataival.¹ Meg kellett állapítanunk, hogy bár a témában – itt elsősorban a nagyváradai gyógyszerészet történetére gondolunk – többek között két doktori dolgozat is született, a 18. század tekintetében elég nagy a zavar, az idézett és sokszor hibás adatokat többnyire ellenőrizetlenül vették át a szerzők korábbi munkákból, a jelzett időszakra vonatkozóan levéltári kutatásokat csak elvéve végeztek, az elméleteket továbbgörgettek.² Találóa összegezte a nagyváradai patikákról írt sorait Péter H. Mária kézikönyvében, ahol e következtetéssel zárja a városra vonatkozó kutatástörténet értékelését: „a sok kérdőjel és hiány esetleg újabb levéltári kutatásokkal [...] tüntethető el, de ez a jövő feladata marad.”³ Hogy ez mennyire igaz, egyetlen példával illusztrálnánk. Bihar vármegye teljes anyakönyvi állományának több szempontú és sokévi kutatása eredményeként a 18. századtól egészen 1918-ig terjedő időszakból több száz (!) cédula tartalmaz gyógyszereszekre vonatkozó adatokat.⁴ És ez mindössze egyetlen, mindeddig felhasználatlan forráscsoport.

Jelen adatközlésünk elsősorban a 18. század folyamán működő két nagyvárad-újvárosi patika és a váradolaszi irgalmas rendi kórház és patika kezdeteiről próbál átláthatóbb képet rajzolni.

Nagyvárad az 1692. évi visszafoglalást megelőző csatározások során teljesen elpusztult. A Körös jobb partján elterülő Olaszi városnegyedben ugyan megmaradt néhány tucat romos épület, ám a következő évek leírásai, összeírásai lézengő, nyomorgó, életüket tengető, katonáskodó elemekről és néhány idesodródott idegenről tesznek csak említést. A Rákóczi-szabadságharc alatt a stratégiai fontosságú vár blokád alá került, az addigi szinte észrevehetetlen városi fejlődés eredményeit ismét csak megsemmisítve. Az 1711 után a vár közvetlen környezetében újjáinduló építkezéseket a várparancsnokság leállította, és a bal parti városrésznek – Újvárosnak (a továbbiakban következetesen ez a városrész használta a Nagyvárad megnevezést) – 1714 után új terepet jelölt ki, a vártól mintegy kilométernyire nyugatra. Az így létrejövő városrész szó szerint új volt, semmiféle topográfiai vagy más szempontú folytonosságot nem őrzött a hódoltság korabeli vagy azelőtti várossal. Lakossága teljes egészében jövevényekből állt össze,

¹ Emödi András: *Nagyvárad város lakossága és magisztrátusának archontológiája a 18. században (1713–1785). Adattár.* (Miscellanea Historica Varadinensia II.) Nagyvárad 2010.

Az életrajzi vonatkozások lelőhelye: Román Országos Levéltár Bihar megyei fiókja (Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor) Anyakönyvek (fond Stare Civilă) / Nagyvárad-újvárosi plébánia anyakönyvei 691, 693, 695, 715, 716, 717. sz. Az idézett adatok esetében külön-külön tehát nem hivatkozunk forrásra.

² Mermeze, Gheorghe – Mermeze, Ancamaria: *Istoricul farmaciilor din Oradea*. Oradea 1999; Budaházy István: *Aszklepiosz és Hygieia Nagyváradon. Gyógyszerésztörténeti tanulmányok*. Nagyvárad 2008. 53–90; Izsák Sámuel: *Mikor alapították a nagyváradai „Gránátalma” gyógyszertárat?* Orvosi Szemle 20. 1. Marosvásárhely 1974. 104–107.

A régebbi irodalom: Róthshnek V. Emil: *A Debreczen-Biharmegyei Gyógyszerész-Testület és az általános magyarországi Gyógyszerész Egylet III. kerület IV. járás gyógyszertárai, testülete és együletének története alapításuk óta*. Debrecen 1882; Orient Gyula: *Az erdélyi és bánáti gyógyszerészet története*. Cluj-Kolozsvár 1926. 161–163; Orient Gyula: *Szerzetes- és orvosok kórházainak és gyógyszertárainak keletkezése Erdélyben*. Erdélyi Múzeum XXXVIII (1933). 1–3. 107–128.

³ Péter H. Mária: *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai*. Kvár 2002. 86.

⁴ Emödi János (Nagyvárad) gyűjteménye.

magyarokból, németekből, görög kereskedőkből, szerb katonaviseltekből, csekélyebb számú románságból. A nagyváradi káptalan földesúri joghatósága alatt állt, ám 1722-től széles körű önkormányzatiságot kapott, privilégiumai közelítették a szabad királyi városokét. A jobb parti Olaszi – bár csekély topográfiai szempontú folytonosságot mutat előzményeivel – szintén egy frissen betelepített városrész volt a váradi püspök Újvárosénál lényegesen szorosabb földesúri hatalma alatt, dominánsabban egyházi, katolikus, azaz magyar és német jelleggel.

1716-ban alakult meg Újváros első tanácsa, szenátusa. A 12 fős testület mellé 10 fős külső szenátust is választottak. Ez utóbbiak között szerepelt egy *Apothecarius*, kinek tömör jellemzése így szólt: *literatus, et prudens homo*.⁵ Nevét nem tudjuk. A körülmények ismeretében bizton állíthatjuk, hogy a derék patikárius nyilvánvalóan ambuláns szolgáltatásokat végezhetett, hiszen akkor még 1000 – 1200 főt alig meghaladó lakossággal számolhatunk, teljesen új, azaz éppen épülő környezetben. Talán nem tévedünk, ha az itt állomásozó osztrák helyőrséggel hozzuk kapcsolatba Újváros ezen első gyógyszerészét.

Az 1725/1726. évi adójegyzék a Körös és a Német utcák lajstrománál jelez – sajnos ismét név nélkül – egy zsellér jogállású patikust (*apothecarius*). A bejegyzést utólag áthúzták, azaz valószínűleg mentesítették az ingatlant/lakóját az adófizetés alól. A bejegyzés a lajstrom elején szerepel, az ingatlan tehát a város főterének (Kispiac tér) közelében vagy éppen azon állt.⁶

Következő értesüléseink Bunyitay Vincétől származnak, aki a Forgáchok gimesi levéltárában kutatva talált olyan adatot, melynek értelmében a városrész (Újváros) földesura – a káptalan – 1732-ben vásárolt volna egy patikát, és azt később Forgách Pál eladta egy bizonyos Koczin Jánosnak.⁷ Ha ezt püspökként tette, úgy 1747 után tehette, ha korábban, akkor marad a kérdőjel, ugyanis már 1722 óta váradi kanonok volt. 1733-ban Forgách a Kispiac tér nyugati oldalán lévő, saját (azaz a káptalané) gyógyszerháza melletti (*penes suam apothecam*) házát ajándékozta az alakuló görög katolikus egyházszervezetnek.⁸ Csáky Miklós püspök jóvoltából a tér nyugati oldalán időközben jócskán bővült a görög katolikus birtok, így ma már nehéz megállapítani, mit is jelentett a „mellett” kifejezés, a Német utca torkolatától a Magyar utcáig gyakorlatilag az új egyház összefüggő telekállománya határolta a Kispiac teret, ugyanis 1739. szeptember 5-én a város is eladott egy nagyobb birtokot a Magyar utca torkolatánál templomépítés céljára az unitusoknak. Az 1725/1726. évi adójegyzékben szereplő helyszín minden bizonnyal azonos ez utóbbival, azaz a tér nyugati oldalán volt Újváros eme első gyógyszerháza. Tény azonban, hogy az 1732-től káptalani tulajdonban lévő patikát később Koczin János vette meg.

Az újvárosi Koczin–Stachó–Miller–Brants–Demeter–Schmidt-patika: az Arany Kereszt

Újváros 1747/1748. évi adójegyzékében bukkan fel először Koczin János József neve, éppen a Német utca elején, ugyanott tehát, ahol a patikát korábban említik. Koczin a szokásos *portio* adónem fizetése alól mentesült (ugyanúgy, mint az egyházi és nemesi telkek, illetve

⁵ Emödi A.: *i.m.* XXX. melléklet.

⁶ Uo. IV. melléklet.

⁷ Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A váradi püspökök a száműzetés s az újjraalapítás korában (1566–1780)*. (A váradi püspökség története IV.) Debrecen 1935. 293.

⁸ Bunyitay Vince: *Biharvármegye oláhjai s a vallás-unió*. Bp. 1892. 49.

középületek), mindösszesen évi 4 forintnyi városi *taxát* fizetett.⁹ Koczin a váradi katolikus anyakönyvek tanúsága szerint azonban már 1735-ben is itt tartózkodott, ez évben, majd 1736-ban, 1740-ben és 1747-ben születtek gyermekei Veronika Mária keresztnévű hitvesétől. Több esetben voltak keresztszülők módosabb úJVárosi kereskedő és kézműves polgárok családjainál, és az ő gyermekeiknek is hasonló társadalmi rétegből választottak keresztszülőt. Példának okáért 1740-ben János Joákim nevű fiuknak az a Wajchel (Vajchel) Joákim volt a keresztapja, aki ez időben a város szenátora, perceptora, később malombírája, majd főbírája lett. Koczin 1751. március 8-án halt meg, 50 éves korában. Az adatból megbizonyosodhatunk afelől, hogy ő nem lehetett a városrész 1716-ban és 1725-ben emlegetett első patikáriusa. Esetleges szakirányú tanulmányairól nem tudunk semmit, bár feltételezhető, hogy a kor szokásának megfelelően egy idősebb patikus mellett sajátíthatta el az ekkor még *ars liberának* tekintett szakmát.¹⁰

Alig néhány héttel halála után özvegyét – az ekkor 41 éves Koczin Veronikát – 1751. május 23-án eljegyezte a 29 éves Stachó János *apothecarius*. A házasságot a kapucinusok helyi templomában kötötték, a celebráns Szenczy István plébános-apat, későbbi kanonok volt. Az új pár rövidesen komaságba került a patika közelében lakó Manczini János városi szenátorral. Ugyancsak keresztszülői teendőket láttak el a város egyik módos katolikus kereskedője – Gloncz Flórián – gyermekének kereszstelőjekor. Koczin Veronika 1760 márciusában halt meg – 50 évesen – a Stachóval töltött közel tízévnnyi gyermektelen házasság után. Időközben Stachó is közelített a 40 éves életkorhoz, ez azonban nem akadályozta meg a valószínűleg köztisztvisletben álló patikust abban, hogy feleségül vegye a nála majd húsz évvel fiatalabb Pongrácz Magdolna úri kisasszonyt. Házasságot valószínűleg vidéken köthettek, a váradi anyakönyvben ugyanis nincs nyoma. Az úri hölgy a Dunántúlon őshonos, de Biharban is vármegyei hivatalokat viselő és Váradon ingatlanokkal rendelkező közismert szentmiklósi és óvári Pongrácz család tagja volt, és mint ilyen közeli rokona Pongrácz Mátyás püspökségi uradalmi jószágkormányzónak. E nagyreményű házasságból két gyermek született, 1762-ben Franciska Erzsébet, ki korán elhalt, majd 1766-ban János Antal. Mindkét gyermeket rendhagyó módon nem a városi plébános, hanem Jedlicska Antal kanonok, a papnevelde rektora keresztelte. Anélkül, hogy felidéznénk a Stachó házaspárt keresztszülőknek felkérők teljes sorát, jeleznénk, hogy egy sor helyben vagy a túlpárti Olasziban lakó ismert nemescsalád, illetve Szieversz Ferenc (1730–1778. december 19.) püspökségi és vármegyei főorvos is őket kérte fel. A kisváros kapcsolatrendszere jól követhető e banálisnak tűnő adatokból.

1766-ban egy rendkívül precíz latin nyelvű katolikus lélekösszeírást (*Status Animarum*) készítet Urbanovics András váradi plébános, kanonok.¹¹ Stachó háztartását – a patikát – a Német utca első épületében jelzi, nyilván a Kispiac térre néző sarki épületről volt szó. Tizennégyen alkották a háztartást, az akkor 43 éves *Perillustris D. Joannes Sztacho pharmacopola*, 22 esztendőös neje, *Magdalena Pongrácz*, közös gyermekük, az alig félélves *Joannes Nepomucenus*, továbbá nejének több családtagja (15 éves húga, *Anna Pongrácz*, 6 éves fiútestvére, *Georgius Pongrácz* és egy ismeretlen fokú rokon, a 12 éves *Theresia Pongrácz*). Velük lakott Stachó korábbi hitvesének első házasságából származó fia is, a 18 esztendőös *Ignatius Koczin*, nem más tehát, mint Várad első ismert patikusának, Koczin Józsefnek a fia, Stachó mostohafia.

⁹ Emödi A.: *i.m.* X. melléklet.

¹⁰ Péter H. Mária: *i.m.* 141.

¹¹ Emödi A.: *i.m.* XVI. melléklet.

Stachó két patikussegédet alkalmazott, a 23 esztendő *Jacobus Bósz* és az ugyancsak 23 éves *Franciscus Ler sociusok* személyeiben. Egy inas (*Sebastianus Pimon*, 21 eszt.), egy kocsis (*Stephanus Vágó*, 31 eszt.), két szolgálóleány (*Catharina Dési*, 20 eszt. és *Catharina Kiss*, 18 eszt.) és egy szakácsné (*Catharina Kiss*, 50 eszt.) is a tágabb háztartásához tartozott. Egyik református szolgálóleányon kívül mindenki római katolikus vallású volt a háztartásban. A *Ler* nevű segéd és *Vágó* nevű kocsis szlováknak, a *Pimon* nevű inas németnek vallotta magát. A többiek, tehát Stachóék is magyarnak. Ilyen és ekkora volt 1766-ban Váradújváros egyedüli patikájának és patikus háztartásának személyzete.

Stachó 1765. október 8-án nemességet kapott Mária Teréziától.¹² A szokásos argumentumok mellett az adományozólevél nélkülözhetetlen patikusi szolgálatait is felelmeleti. Ezt nem vonjuk kétségbe, ám joggal feltételezhetjük, hogy második házassága révén Stachó olyan társadalmi közegbe – világiak, egyházi szolgálatban álló világiak, egyháziak – került, amelyben kívánatos volt és egyúttal elérhetővé vált a nemesi státus. Tanulmányairól nincsenek adataink (feltételezhető azonban, hogy Koczin mellett sajátította el mesteriségét), gyógyszerési rátermettségét azonban éppen sok évtizedes működése bizonyítja, de közvetve például az a tény is, hogy 1763-ban helytartótanácsi rendeletre Szieversz doktorral együtt a püspökség kedvelt közeli üdülőhelyét (Püspökfürdőt), annak feltörő hévizeit vizsgálta.¹³ Közvetett adataink szerint a püspökség szegényházának gyógyszerellátása is feladatai közé tartozott.¹⁴ Nemesi címerének bal oldalán a hullámzó tengeren lebegő földgömbön Fortunát láthatjuk, jobb oldali mezejében és felső részén egyaránt a szerencse és bőség istenének egyik attribútumát, a jelen esetben gyógynövényekkel megrakott bőségszarut, *per allusionem artis pharmaceuticae*. A bőségszaru felett aranszínű kereszt látható, mely patikájának címere, jele is volt!

Helyesbíténék a szakirodalom egy félreolvasáson alapuló tévedését,¹⁵ mely szerint Stachó városi bíró lett volna. Stachó sohasem viselte ezt a tisztséget, sőt adataink szerint sohasem jelöltette magát sem a belső, sem a külső tanács (*senatus, electa communitas*) tagjának, semmilyen városi hivatalt nem viselt.¹⁶ Ugyancsak helyesbíténék azt a tévedést, mely szerint Stachó egyetlen felnőttkort megért fia (ifj. Stachó János Antal) 1779 után a patika vezetését átvette volna. Az ifjú Stachó 1779-ben 13 éves volt, legfennebb érdeklődni kezdhett a jó illatú vagy éppenséggel kellemetlen szagú olajok és kencék iránt, azonban a sors más utat jelölt ki neki. Ő már nemeselek született, és szokványos nemesi pályafutást járt be, Pongrácz-rokonai mellé zárkózott fel, és szolgabíróként vonult nyugalomba 1807-ben, majd hunyt el 1818-ban. Idős Stachó mostohagyermeké azonban, akit 4 éves korától nevelt – az 1747. április 16-án született Koczin Ignác Bálint –, a medikusi szakmát választotta, Bihar vármegye orvosa lett. A mosto-

¹² Királyi könyvek / Magyar Kancelláriai Levéltár / Libri regii, 47. kötet, 321–322.

¹³ Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. 1983. 616. A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött Ms354(68) jelzetű kézirat – *Descriptio thermarum Magno-Váradinensium 1763* – minden bizonynyal kettőjük munkája (Lásd Boros István: *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kéziratkatalógusa, 1850 előtti kéziratok*. Bp. 1989. 75.)

¹⁴ *Index Archivi Consistorij Episcopalis Magno-Váradinensis ab Anno 1552do usque Annum 1764um inclusive*. (Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár – Nagyvárad. j.n.)

¹⁵ Br.Vay László rendkívül adatgazdag művéből tévesen átvett adatról van szó, melyben a főbírák sorának bemutatása után szinte észrevétlenül tér át a nemességet nyert városi polgárok bemutatására, másodikként éppen Stachóra. Lásd Vay László: *A' német hívség, a' vagy: Bécs polgárai a' Frantzhadban [...] Ehez járul [...] a' magyar hívség [...]* Nagy-Váradon 1806. 877.

¹⁶ Emódi A.: i.m. XXXVII. melléklet.

hagyermek Prágában, majd Nagyszombatban tanult, 1776 szeptemberében szerzett egyetemi fokozatot (neve többnyire Kóczi formában jelenik meg a későbbi forrásokban).¹⁷

Stachó János 1784. április 15-én halt meg, 62 évesen. Meg kell említenünk azonban, hogy ekkor már nemcsak az újvárosi *Arany Kereszt* patikát vezette, hanem 1775-től az Olaszi városrészben lévő egykori jezsuita (még korábban a premontrei rend tulajdonában lévő) gyógyszer-tárat is.¹⁸ A jezsuita rend megszüntetése, javainak felosztása során a már 1747 óta az ő tulajdonukban lévő olaszi patikát 1775. július 8-án árverezték. Stachó 1450 rénes forintért vásárolta meg.¹⁹

Hogy 1784-ig Nagyvárad Újváros nevű városrészében egyetlen patika volt, immár nem szükséges bizonygatnunk, hiszen adataink alátámasztják a tényt, hogy a század második évtizedétől emlegetett névtelen patikusnak valószínűleg ambuláns gyógyszer-tára, a káptalan tulajdonában lévő patika, a Koczin János-féle és végül a Stachó János-féle patikák jogfolytonosak. A patika a Német (később Teleki, ma Városháza) utca Kispiac téri torkolatának déli szegletén lévő épületben volt mindvégig. A városi tanácsi jegyzőkönyvek egyik kötetében lévő sommás 1767. évi városleírás amúgy tudomásunkra is hozza, hogy akkor Újvároson egy, Olasziban két patika működött.²⁰ Az 1773. november 17-én, majd 1775. december 21-én a már emlegetett Szieversz Ferenc vármegyei orvos által megejtett patikavizitációk (*Relatio circa visitationem Pharmacopolarum*) ezt ugyancsak megerősítik: Újvároson az *Auream Crucem*, Olasziban a *Misericordianorum* és a *Jesuitarum*, majd két évvel később (a jezsuita patika Stachó általi megvásárlása után) Újvároson az *Auream Crucem*, Olasziban a *Misericordianorum* és az *Ad Fortunam* titulusú gyógyszer-tárak működtek. Szieversz mindent rendben talált. Korántsem mellékes, hogy a három patikából kettő a keresztkomája tulajdonában volt.²¹ Stachó tehát 1775. július 8-án vette meg a jezsuita gyógyszer-tárat, az *Ad Fortunam* elnevezés (mely címerképében is szerepel!) csakis tőle származhat.

Stachó 1784 tavaszán bekövetkezett halála után Miller Fülöp vezette a patikát (patikákat). Ezt tényként kezeli a szakirodalom, bár szakszerű, megbízható hivatkozást nem találunk egyik esetben sem. Az anyakönyvekben Miller 1783 októberében fordul elő először keresztszülőként – feleségével, Freitzin Katalinnal együtt –, mégpedig Újvároson. Tehát ekkor már itt volt, esetleg Stachó társaként. Ugyancsak itt keresztelték 1787. január havában született leánygyermekét is. Sokat sejtető tényként azt is megemlítenénk, hogy a város legbefolyásosabb, legmódosabb polgáraival kerültek keresztkomaságba (Knichl, Gloncz, Majerhoffer) a nyolcvanas évek során. Miller Fülöp diplomás gyógyszerész volt (Újváros esetében valószínűleg az első), 1779. augusztus 23-án kapott magiszteri oklevelet Budán.²² Újváros 1789/1790. évi adólajstromában jókora jövedelmi tétellel, 15 rénes forintnyi adóval szerepel, s ezzel a városban a legnagyobb összegű adót ő fizette (csak néhány nagyméretű nemesi telek után fizettek ennél nagyobb városi *taxát*). Hogy róla van szó, azt kétségtelenné teszi az a körülmény, hogy a lajstromban a görög

¹⁷ Bognár Krisztina–Kiss József Mihály–Varga Júlia: *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777.* (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 25.) Bp. 2002. 4248. sz.

¹⁸ E gyógyszer-tárra lásd Bunyitay–Málnási: *i.m.* 369–370; Grabarits István–Grabaritsné Ihász Zsuzsanna: *Az osztrák jezsuita rendtartomány patikái és patikusai 1716–1773.* (Orvostörténeti Közlemények 107–108.) 1984. 137–180.

¹⁹ Az árverésről az irgalmas rend protokolluma tudósít. Lásd lennebb: *Liber Protocolli.*

²⁰ Emödi A.: *i.m.* XXIII. melléklet.

²¹ Román Országos Levéltár Bihar megyei fiókja (Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor) A nagyvárad i. irgalmas rend levéltára (fondul Spitalului Mizericordian) / 3a csomó. (A továbbiakban *Patika Vizitáció.*)

²² Péter H. Mária: *i.m.* 87.

katolikus püspök rezidenciájának közvetlen szomszédságában szerepel, azaz éppen a Német utca és a Kispiac tér sarki épületében, ahol az *Arany Kereszt* patika működött.²³ Így biztosra vehetjük, hogy Stachó halála után ő vette meg a gyógyszertárat, melynek jövedelmét és a munka örömét nem sokáig élvezhette, hiszen 1791. május 18-án *Philippus Miller Apothecarius* 43 éves korában elhunyt. Az irgalmasok protokollumból azt is tudjuk, hogy Miller segédet alkalmazott: 1785. augusztus 22-e és október 3-a között az irgalmasok betegállományban lévő patikusát Miller Georgius Richter nevű segédje helyettesítette.²⁴

Mi lett a sorsa az *Arany Kereszt*nek? Nem tudjuk pontosan. Forduljunk tehát kissé vissza az időben: Koczin Ignác – Stachó nevelt mostohaafia – vármegyei orvosként 1784. október 26-án vizitálta a város patikáit.²⁵ Ekkor az *Arany Kereszt* (*Ad Auream Crucem*), az irgalmasok patikája (*Misericordiam*) és az *Arany Korona* (*Ad Auream Coronam*) működött. Ezek szerint Stachó halála után az úJVárosi gyógyszertár megtartotta nevét (*Arany Kereszt*), az olaszí pedig *Fortunáról* *Arany Koronára* változott, amennyiben egy és ugyanazon patikáról van szó (?!). A névváltás Miller Fülöp tulajdonossá válásához kötődhet. Talán az a nem jelentéktelen körülmény is közrejátszhatott Miller Olaszi városrészbéli feltételezett tulajdonszerzési sikerében, hogy az akkori főbíró, Majerhoffer Ferdinánd keresztkomája volt.

Az szintén tény, hogy Büky József vármegyei orvos 1797. decemberi patikavizitációjakor ismét csak három gyógyszertár működött a városban: az irgalmas rendé (*Fr. Misericordiae*), továbbá az Anton Műehr- és a Michael Prandts-féle.²⁶ Az Anton Műehr-féle gyógyszertár nem lehet más, mint az *Arany Korona*, ugyanis a Prandts-féle biztosan az úJVárosi egykori *Arany Kereszt* volt. Miért is? Az úJVárosi római katolikus anyakönyvekbe 1784-ig a reformátusok, a 19. század elejéig az evangélikusok adatait is bevezették. 1797. szeptember 26-án a lutheránus Michael Brants *pharmacopolának* és Szűts Máriának leánygyermekke született, majd 1798. szeptember 14-én fiúgyermekke (ez utóbbi keresztapja a katolikus Lonovits Imre *medicinae doctor*, vármegyei főorvos volt). Nagyvárad-Olaszi 18. századi lakosságán végigtekintve láthatjuk, hogy már a század első harmada óta jelen volt egy Brants (nevük a Brants, Brands, Prants, Prands, Bronts, Pronts, Proncz névalakokban egyaránt előfordult) nevű család, ám ők katolikusok voltak, nem lehet közülük e patikushoz! Brants Mihály ÚJVároson lakott, tehát ott volt patikus. Mivel 1798-ig egyetlen patika volt a városrészen, ő is az *Arany Kereszt*hez köthető. Valószínűleg 1795-ben vagy 1796-ban vette meg, ugyanis a pozsonyi Pressburger Zeitung egy 1795. évi szeptemberi számában az előző patikus özvegye eladásra kínálta, mindenestől, épületestől.²⁷ Brants 1796–1804 között bírta az egykori *Arany Kereszt* patikát, amelyet már 1800 óta Schmidt József gyógyszerész adminisztrátorsága alá helyezett a vármegye, ugyanis Brants eladósodott.²⁸ 1804. február 6-án elárverezték a patikát a teljes épülettel együtt. *Michael Demeter Venerabilis Capituli Magno Varadiensis viator*, azaz káptalani pintérmester vette meg,

²³ Emődi A.: *i.m.* XVIII. melléklet.

²⁴ Lásd lennebb: *Liber Protocolli*.

²⁵ *Patika Vizitáció*.

²⁶ *Patika Vizitáció*.

²⁷ Budaházy: *i.m.* 88–90. (A szerző egy 1859. évi adat okán tévesen a Kovács-házhoz köti az *Arany Kereszt* 18. századi működését is, holott abban az épületben csak átmenetileg működött a 19. század első felének néhány évtizedében!)

²⁸ Budaházy: *i.m.* 80–81; *Brants Mihály* tanulmányairól nincs adatunk, viszont 1812-ben Budán kapott gyógyszerész-mesteri oklevelet egy Nagyváradon 1789-ben született katolikus *Brandts Mihály*. (Szabó Miklós: *Erdélyiek magyarországi egyleteken*. Marosvásárhely 2005. 258. sz.) Az ő kiléte nyitott kérdés marad.

kinek státusa nem volt lebecsülendő, tekintetbe véve a káptalani uradalom borászati kapacitását. Demeter 1801. október 21-én született Antal nevű fiát (Jedlicska Antal kanonok keresztelte, ugyanúgy, mint annak idején – 40 esztendővel korábban – Stachó gyermekeit) 1822-ben avatták gyógyszerézmesterré Pesten.²⁹ Az épülettel együtt Demeter tehát megvásárolta a patikát is, és fiát a gyógyszerészi mesterség felé irányíthatta, nyilván célja volt a patikával. Az *Arany Kereszt* azonban 1800-tól kezdve az azt adminisztráló – Váradon jövevény – Schmidt (később magyarosítva Kovács) patikusdinasztia kezébe került, kik ismeretlen időpontban megvásárolhatták és átköltöztették a gyógyszerterát az egyetlen utcasarokkal délebbre lévő, időközben felépített vagy átalakított saját házukba, a közismert Kovács-féle házba. A sors azonban úgy hozta, hogy még 1873 előtt valamikor a már nem a Schmidt-Kovács család tulajdonában lévő *Arany Kereszt* visszaköltözött eredeti helyére, az akkor már a Nagyváradi Takarékpénztárnak otthont adó és átalakított épület Kispiac térre néző középső traktusába.³⁰

A már említettek után időben következő patikavizitáció Sándorffi József vármegyei orvos nevéhez kötődik. Ő 1805 decemberében vizitált, és négy patikáról tett említést: a *Könyörülő Barátok* (irgalmas rend), a *Müehr-*, a *Mütter-* és a *Schmidt-féle* gyógyszerterákról.³¹ A Müehrféle tehát az Olasziban lévő *Arany Korona*, az *Arany Kereszt* pedig a Schmidt által adminisztrált újvárosi patika. Mint újonnan megjelenről, a Mütter-patikáról néhány szót szólnának bővebben, ugyanis Újváros másodikként alapított 18. századi patikája volt.

A Mitter- (Mütter-) patika kezdetei

Újvárosnak Koczin halálakor úgy 2000–2500 lakosa volt, Stachó halálakor már 3500, a századvégen pedig 4500.³² Hetivásárai és hat országos vására alkalmával a sokadalom is jelentős számú vásárlót adhatott. Egy második patika megnyitása valóban indokolt lehetett.

Mitter (vagy Mütter) József a század negyvenes éveitől bukkan fel az adólajstromokban, az 1760-as években már a legtöbbit adózó váradiak között találjuk. Jómódú polgár volt, mégpedig órásmester, *horologiarius*. Háza a kizárólag gazdagabb polgárok és nemesek, egyháziak által lakott Zöld (korábban Közép) utca legelején volt, a Zöldfa fogadó szomszédságában, talán az utca Kispiacra néző sarkán (nehezíti az ingatlanok helyének meghatározását az a tény, hogy a téren lévő házakat hozzásorolták a legközelebbi utca ingatlanaihoz). A már említett 1766. évi Status Animarum adatsorából tudjuk, hogy Mitter 45 éves volt ekkor, a városi tanácsi jegyzőkönyvekből pedig, hogy rendkívül hosszú időn keresztül (a negyvenes évek végétől a nyolcvanas évekig) szenátor vagy az Electa Communitas tagja, sőt egy alkalommal másodbíró is volt, mindannyiszor a német náció képviselőjében. Egyébként inasa – a szlovák Motola András – a későbbiekben ugyancsak a szenátus tagja lett, majd többször is főbíró.³³ Mitter József 1784. december 30-án halt meg. János nevű, 1767. december 21-én született fia kereskedéssel foglalkozott, és apja nyomdokaiba lépve fiatalon tanácsstag, majd Újváros főbírája lett (1796-tól több esztendőn át). Ferenc nevű öccse, ki 1769. október 4-én született, nem más, mint az 1798-ban Újváros második patikáját megnyitó gyógyszerész. Mitter Ferenc Pesten

²⁹ Szabó: *i.m.* 372. sz.

³⁰ Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok. Nagyvárad 1885–1915*. Bp. 2002.119–120.

³¹ *Patika Vizitáció*.

³² Emődi A.: *i.m.* 45–54.

³³ Uo.: X, XIII, XIV, XVI, XXXVII. mellékletek.

szerzett oklevelet 1792 augusztusában.³⁴ Minden bizonnyal az apai házban, (valószínűleg) a Kispiac térre néző ingatlanban rendezte be patikáját, és vezette azt 1798-tól 1816. szeptember 30-án bekövetkezett haláláig. A patikanyitáskor valószínűleg hathatós segítségére lehetett az éppen főbírói tisztet betöltő bátyja. Az új patika farkasszemet nézett a tér túloldalán lévő *Arany Kereszttel*. Kezdeti elnevezését nem ismerjük, 1828-ban a jogutódja alatt már *Ad Aquillam / A Sashoz* névvel illették. Mitterék ingatlana valóban az ódon Sas-épület (fogadó, városháza, alkalmi színház) szomszédságában volt, kézenfekvő feltételezni, hogy a patikának kezdetektől való titulusa *A Sashoz* volt. A Sas-épület század eleji átépítése, modernizálása éppen a testvér, Mitter János főbíró nevéhez fűződik.³⁵

Nem véletlenül próbáltuk Koczin, Stachó, Miller, Brants és Mitter esetében is körüljárni a családi-társadalmi hátteret. Úgy tűnik, a dolgok menete patikaügyekben egy Újvároshoz hasonló kisvárosban a 18. században még feltétlenül független volt a patikus kapcsolatrendszerének, azon keresztül megnyilvánuló befolyásának. Szándékosan emeltük ki az uradalmi jószágkormányzó nagybácsit, a kanonok keresztapát, a keresztkoma nagykereskedőt vagy éppen vármegyei főorvost és a főbíró testvért. A fenti adatok egyértelműsítik, hogy ismeretlen jövevény aligha próbálkozhatott volna patikanyitással. Brantsnak – aki jövevényként és lutheránusként kilógott a sorból – nem is sikerült megvetnie a lábát Váradon.³⁶ E szemponton túl az is világossá válik az adatokból, hogy a mindenkori patikus köztisztviselőként álló polgára volt a városnak, a 18. századi város rendkívül szűk értelmiségi elitjének egyik tagja. Stachó életének ilyen tekintetben említésre érdemes epizódja volt az 1772. szeptember 5-i, amikor is a Szenczy István kanonok által Váradra letelepített orsolyita nővérek fogadására – feleségével együtt – Kassára utazott, és a nővéreket idevezetve ünnepélyesen bevonultak a városba.³⁷

Kitekintésként, az említett patikavizitációkat tartalmazó irategyüttes Újvároson 1812-ben a *Schmidt-* és a *Mütter-féle*, 1824-ben és 1826-ban a *Schmidt-* és a *Schwachhoffer-féle*, 1828-ban hasonlóan a *Schmidt-féle (Ad Auream Crucem)* és a *Schwachhoffer-féle (Ad Aquillam)*, 1841-ben a *Kováts (Schmidt)-féle* és *Schwachhoffer-féle* patikákat jelezte. A szakirodalomból tudjuk, hogy Schwachhoffer István gyógyszerész Mitter jogutódja volt, Újvároson tehát a 19. század derekáig mindvégig az előző század első negyedében és a legvégén alapított – és a fentiekben tárgyalt – két gyógyszerész és annak jogutódjai működtek, mégpedig a Kispiac tér keleti és nyugati oldalán, egymással átellenben.

Az Olaszi városrészben lévő irgalmas rendi kórház és patika

Olasziban, a váradai püspök földesúri joghatósága alatt élő városrészben a kanonokok és püspökök alapítványaiából több jótékony egyesület, intézmény működött már a 18. század folyamán. Az irgalmas rendi kórházalapítást megelőzően és azzal párhuzamosan elsősorban Csáky Imre püspök (1702–1732) és Salamon József kanonok (1760–1786) ispotályait kell megemlítenünk. Az előző klasszikus értelemben vett egyházmegyei *xenodochium* vagy *lazaretum* volt, 1732-ben alapították, szegény koldusokat és legyengült, beteg embereket egyaránt befogadott, azonban

³⁴ Szabó: *i.m.* 1261. sz.

³⁵ Vay: *i.m.* 887–888.

³⁶ Őt több adat is *székelyhídi patikárius*nak említi (Budaházy: *i.m.* 69, 81.), így óvatosan feltételezhetjük, hogy a Székelyhíd melletti és egyúttal a térség egyetlen lutheránus közösségéből származott, Érolasziból.

³⁷ Lásd lennebb: *Liber Protocolli*.

az egészségügyi ellátás terén túl sokat nem nyújthatott.³⁸ Az 1752. évi Status Animarum adatai szerint 25 állandó lakója volt e szegényháznak.³⁹ A Salamon József alapította másik intézmény már kiérdemelte a *nosocomium* megnevezést, bár a szakszerű gyógyításhoz szintén vajmi kevés köze lehetett, elsősorban ez is szegényház volt. Alapkövetételére 1774. március 19-én került sor, és az irgalmasok telkétől nem messze, attól északra, a Páris patakon túl helyezkedett el. A sors úgy akarta, hogy az épületnek és a benne lévő intézményeknek rövidesen költözniük kellett, majd 1806-ban éppen helyükön létesült a vármegyei kórház.⁴⁰ A hosszú ideig kórházi háttérrel nem rendelkező vármegyei orvos személye 1780 előtt sok esetben azonos volt a püspökségi medikussal, hiszen Patachich püspökkel bezáróan a vármegyei főispán személye is azonos volt a mindenkori püspökkel, így a már emlegetett Szieversz Ferenc doktor (vagy németesen Franz Sievers) és az alábbiakban szóba kerülő Markhot Ferenc egyaránt mindkét titlust viselte. Az 1767. évi városleírás Újvároson öt, Olasziban további néhány chyrurgust jelzett, és bár tudjuk, hogy munkakörüknek csak egy szelete volt az érvágás, sebgyógyítás és kötözés, mégis a korai egészségügyi ellátás tagjainak tekinthetők.⁴¹ 1743-tól a borbély-sebészek céhes szervezeti keretek között működtek Váradon.⁴² A várban állomásozó helyőrségnek szintén volt egy *nosocomiuma* és állandó chyrurgusa. A Forster nevű katonasági sebész 1771. évi februári haláláról az irgalmas rend naplója tesz említést.⁴³

Gyógyszertára már az 1730-as évek derekán volt Olaszi városrésznek, nevezetesen a premontrai rend igazgatott egy kezdetleges gyógyszertárat, melynek rövid működéséről keveset tudunk.⁴⁴ 1747-ben a jezsuiták vették meg e patika felszerelését, és saját telkük közvetlen szomszédságában nyitották meg a kutatás által jól ismert gyógyszertárukat,⁴⁵ melyet később árverésen 1775-ben – mint fentebb láttuk – Stachó János újvárosi patikus vett meg és keresztelt az *Ad Fortunam* névre.

Mindezt azonban megelőzte egy rendkívüli jelentőségű esemény: az irgalmas rend itteni letelepedése. A kutatás sokáig nem ismerte a rendházuk, kórházuk és patikájuk történetének tanulmányozásához rendkívül értékes forrást jelentő alapítványi jegyzőkönyvüket, mely tulajdonképpen – borítóján lévő címe ellenére – egy diárium, folyamatosan vezetett napló.⁴⁶ A benne rejlő információk okafogyottá teszik az eddigi szakirodalom polémiáit a patika és a kórház

³⁸ 1732. évi vizitációja sejteti e szegényápoló gyatra felszereltségét, tudósít a házszabályokról, a bentlakók kötelességeiről, pénztökeiről. *Visitatio Xenodochij Olasziensis anno 1732*: Román Országos Levéltár Bihar megyei fiókja / Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor – A Római Katolikus Püspökség Egyházmegyei Levéltára / fondul Episcopiei Romano Catolice Oradea, Diecesana – 442. csomó, 18–22.

³⁹ Emödi A.: *i.m.* XII. melléklet.

⁴⁰ Az irgalmas rend naplója: *Liber Protocolli ab anno MDCCLX / Liber Foundationum ...* : Román Országos Levéltár Bihar megyei fiókja / Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor – Az irgalmas rend levéltára / fondul Spitalului Mizericordian – 1. kötet/ „dosar”. (A továbbiakban *Liber Protocolli*) 66. Vö. Kereszturi, Josephus Aloysius: *Compendiaria descriptio fundationis, ac vicissitudinum episcopatus, et capituli M. Varadinensis*. P.II. Magno-Varadini, Gottlieb, 1806. 190–191; Vay: *i.m.* 277–293.

⁴¹ Emödi A.: *i.m.* XXIII. melléklet.

⁴² Emödi János: *Történeti adatok Nagyvárad múltjából*. II. Nagyvárad 1998. 83.

⁴³ *Liber Protocolli*.

⁴⁴ *A nagyváradai Premontrai öregdiákok emlékkönyve*. Nagyvárad 1996. 36.

⁴⁵ Bunyitay-Málnási: *i.m.* 369–370; Grabarits István–Grabaritsné Ihász Zsuzsanna: *i.m.*

⁴⁶ *Liber Protocolli*; a jegyzőkönyv építéstörténeti adatainak egy részét közölte Chifor, Agata: *Oradea barocă*. Oradea 2006. 110–119.

működésének kezdeteit illetően. A jegyzőkönyvnek a kórházra és a patikára vonatkozó adatai kronologikus sorrendben:

Forgách Pál püspök (1747–1757) és elsősorban poroszlói Gyöngyösy György kanonok (1735–1760) jóvoltából 1753-tól vette kezdetét annak a kápolnának az építése, mely Gyöngyösy alapítványa és végrendelete nyomán 1760-ban az irgalmas rend tulajdonába került, és melynek szomszédságában épült fel Várad első újkori, modern értelemben vett kórháza és Váradolaszi városrész második patikája.⁴⁷

1760. július 15-én érkezett – Patachich Ádám váradi (1759–1776) és Barkóczy Ferenc egri (1745–1761) püspökök engedélyével – Nagyváradra Balthasar Francisci egri irgalmas rendi alfőnök-orvos és Pacificus Lipcsei alamizsnagyújtó.⁴⁸ Gyöngyösy végrendeletének püspöki jóváhagyása, az alapítványtevő halála és temetése éppen ekkor (július 24., 26., 28.) történt, feltehetően Francisci már ekkor megbízást kapott Patachichtól. 1760 nyarán Francisci már Váradra költözött, szeptember 3-án átköltözött Gyöngyösy újvárosi – a kapucinusok telke mellett – ingatlanából Olasziba, a premontreiek Fő utcai ingatlana mellett lévő Fáy-házba, és az év októberéig Gyöngyösy 25 000 forintos alapítványának ügyeit intézte. 1760. október 15–17-én a püspöki aulában megtartott vármegyegyülés kedvező döntést hozott az irgalmasok letelepedésével kapcsolatban, majd október 29-én Francisci átköltözött a Hamar-féle ingatlan tőzsomszédságában lévő kis épületbe (*domuncula*), a leendő építkezés közvetlen közelébe. A Helytartótanács 1761. február 5-én hagyta jóvá a letelepedést és az alapítvány rendeltetését, mely öt szerzetes és négy beteg ellátását célozta meg. Az építkezésekre vonatkozó első híradás szerint 1761 februárjától Patachich püspök a váradvelencei téglaegető termelését az irgalmasok céljaira fordította. 1761. május 17-én érkezett meg a temesvári rendházból mestersége szerszámaival – *cum instrumentis arculariae artis* – a második rendtag, Privatus Ploser,⁴⁹ aki asztalosmester volt. Közismert, hogy a szerzetesrendek megtelepedésekor a berendezésükhöz szükséges szakmai ismeretekkel (ács, asztalos, kőműves stb.) felvértezett rendtagok voltak az első érkezők. Ploser 26 esztendőn keresztül volt a váradi rendház tagja, mind a templom, mind a rendház, kórház és patika berendezéséhez szükséges asztalosmunkák kivitelezésében rendkívüli szerepe volt. 1761. október 23-án és november 7-én érkeztek Egerből a következő rendtagok: Dunstanus Innott áldozópap és Mansvetus Groch szakács. Közel másfél évig a protokollum nem tudósít az építkezések menetéről, majd 1763-ban értesülünk a munkák előrehaladásáról (*Progressus aedificii nostri hoc anno 1763mo*). Márciusban az épületen dolgozó újvárosi sváb ácsmester segédjével együtt Belényesbe ment a tetőszerkezethez szükséges faanyag beszerzésére. Ugyanakkor kezdik el a püspöki építkezéseknél (székesegyház, püspöki palota) is tevékenykedő olasz kőművesmesterek, pallérok és segédek a templom nyugati homlokzatához csatlakozó – minden szinten boltozatos – rendház épületének alapozási munkáit. A három traktust magában foglaló épületszárny 1763. október 15-én került tető alá. 1764. január 17-én a perjel Rier Ferenc Xavér kanonok társaságában Egerbe utazott a rendház számára legszükségesebb könyvek beszerzése végett. A bibliofil Rier korábban matézist tanított az egri líceumban, ottani kapcsolatait használhatta ki Francisci. 1764 áprilisában öt kőműves ismét megkezdte a

⁴⁷ Az alapításról és a végrendeletéről lásd Vay: *i.m.* 736–737; Kereszturi: *i.m.* 156–157, 311–316; Bunyitay–Málnási: *i.m.* 360–362; Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*. Bp. 1932. 72.

⁴⁸ Az irgalmas rendi szerzetesek nevét latinus formában közöljük, hiszen rendi keresztnevüknek legtöbb esetben nincs magyar megfelelője.

⁴⁹ Neve némelykor Plosser, Glosser alakban is előfordult.

munkát, a kőbélletes ablakok szemöldökeinek behelyezését, a helyiségek vakolását és festését. Májusban elkészült a konyhai kemence és a négy kéménykürtő. Végre 1764. július 17-én, négy esztendő elteltével a négy itt tartózkodó szerzetes beköltözött az új rezidenciába. Az alsó szinten volt a konyha és a szakács cellája, továbbá a sarokhelyiségben a refektórium; a felső szint első cellájába költözött be Privatus Ploser és Eduardus Hungerstaller fráter, a második és harmadik helyiség Balthasar Francisci perjel hálószobája és dolgozószobája (nappali) volt. Ez utóbbi az épület nyugati szegeletén volt, azaz a ferencesektől elválasztó Fő utcára nézett. Az új épületet 1764. július 21-én szentelték fel. Mindezen idő alatt a helyi egyháziak pénz- és terménysegélyei folyamatosak voltak, továbbá a temesvári rendháztól többször is érkezett pénzsegély, részben az építkezésekhez, részben Újváros tanácsánál elhelyezendő kamatozó tőke gyanánt. A kezdeti években állandó volt a – legtöbbször Újvároshoz – kamatra kihelyezett rendi eredetű tőkék felhasználása. 1766-ban új lendületet vett az építkezés, ezúttal az északi irányba forduló, az utcával párhuzamos épületszárny készült el, február 10. és június 18. között. E szárny földszintes volt, és itt helyezték el a betegszobákat és a patikát. 1766. június 2-án halt meg az első irgalmas rendi szerzetes Váradon, Mansuetus Groch. 1766. június 28-án befejezték a betegszoba (*infirmaria*) burkolását (?) (*terminata incrustatio infirmariae*), ezt Patachich püspök és Johann Michael Neumann építési felügyelő szemrevételezte. Július elsején a templom irányába nyíló kórházi ajtót illesztették a helyére, majd másnap megérkezett Pozsonyból az elhunyt Groch helyébe Agricola Götz szakács rendtag. A hátralevő nyári hónapokban felépült a telken lévő istálló is. Július és augusztus hónapok folyamán Ploser elkészíti az összes készen lévő helyiség padlózatát, elkészülnek a záruk, vasalatok, nyílászárók. Augusztus végére állnak a kályhák az oratóriumban, a perjel szobájában, a refektóriumban, az asztalosműhelyben és a cellákban.

1767-ben indult el a kórház felszerelése a legszükségesebb berendezésekkel. Február 7-én az éppen Bécsben lévő újvárosi városi küldöttek által a rendház 65 forint értékben nyolc beteg ellátásához szükséges 32 tálacsát, 24 patenát, 16 poharat, 8 kannát, tégelyeket és fecskendőket hozatott. Május 9-re Ploser elkészített hat kórházi ágyat, majd június elsejére a betegszoba padlózatát is befejezte. Július 20-án Francisci perjel Theophilus Tobenz rendi vizitátorral együtt Temesvárra ment, és visszajövet számtalan gyógykészítményt hozott magával a saját patika (*Pharmacia*) részére *pro Domestica necessitate*, 33 forint értékben. Ez a rendház patikájának első említése. 1767 augusztusában a protokollum említést tesz egy kisebb kórházi helyiségről (*ad parvam Infirmariae*), tehát a majdani gyógyítást legalább két helyiségben szándékoztak megkezdeni. Igen értékes információt rejt az a bejegyzés, mely szerint a korábban kórháznak használt épület egy részében (*antiquum hospitale nostrum*) 1767 nyarán éppen az asztalosműhely működött. Feltételezzük, hogy az 1732-ben alapított Csáky-féle xenodochium épületéről van szó, mely ezek szerint a leendő irgalmas rendi telken vagy annak közvetlen közelében volt, és melyet tehát az irgalmasok használtak különböző ideiglenes rendeltetéssel már 1762-től. Ez utóbbi dátumot bizonyítja az a püspökségi levéltári adat, mely szerint: *Pro antiqua Xenodochij domo Cameram aedificandam offert Vicarius Fratrum Misericordiae*. Ugyanezen levéltári forrás 1762-ben tesz említést az új püspöki xenodochium épületének vásárlásáról is: *Fassio senatus V.-Olasziensis de Domo Pauli Evell per Dominum Urbanovics* [váradai plébános

és egyúttal a szegényház kurátora] *pro xenodochio empta*.⁵⁰ A régi szegényház épülete tehát az irgalmasokhoz került, és az építkezések előrehaladása során lebonthatták.

1767. augusztus 30-án, a templom és rendház patrocíniumának ünnepekor (*Őrangyalok, SS. Angelos Custodes*) ünnepélyes külsőségek között bevezettetett a kórházba az első négy beteg, kik saját ruhájukat levetve felöltötték a kórházi ruházatot (*novas albas vestes, togas nocturnas seu saracenicis, indusia et femoralia, vittas, crepitas nigras*). Ők a fent említett szegényházból (*antiquo xenodochio*) jöttek át: a 21 éves gimnáziumi tanuló Balogh József szárhegyi székel, kinek semmi pénze és közepes öltözete volt, és hideglelés sanyargatta; a nagykarolyi 46 esztendő s Gabriel Lütz, kinek közepes öltözete és 26 krajcárja volt, súlyos gyomorbántalmi kínozták; a 20 éves, szlavóniai eredetű, német nemzetiségű téglavető Franciscus Kovács (seu Schmidt), kinek pénze semmi, ruházata igen szegényes volt, és lábán fekélyes seb tátongott; az 55 éves olasz, Milánó melletti születésű, de már huzamosabb ideje Váradon dolgozó kannagyártó (ónműves) Dominicus Forni, kinek 45 krajcárja és hitvány ruházata volt, vérhasban szenvedett. Az ünnepségen részt vett Patachich püspök társaságában egy sor kanonok, rendi előljárók, klerikusok és a püspöki zenekar is, német és magyar nyelvű prédikációk hangzottak el. Sor került a kórházi berendezés megáldására is. Az ünnepség utáni fogadáson az egyháziak és egy sor vármegyei tisztségviselő mellett részt vett Szieversz Ferenc váradi püspökségi orvos és Markhot Ferenc egri püspökségi és Heves vármegyei főorvos is. A betegek ünnepélyes külsőségek közötti lábmosása következett, Balthasar Francisci váradi perjel, Fabianus Schmidinger egri perjel, Dunstanus Innott váradi irgalmas rendi áldozópap és Sigismundus Miesler (az első váradi ápoló – *infirmarius*) által. Másnap Innott felszentelte a telkük déli sarkában lévő saját kis temetőt, ahova elsősorban a kórházban elhunytakat temették, ezután pedig, az országos temetőrendszabályozás életbe léptetéséig (1778), többnyire a Hidegser utcai, újonnan nyitott temetőt használták. A saját temetőbe 1767. szeptember 10-én temettek először, a fent már említett és elhalálozott olasz beteget. Október hónap folyamán a kórház mellékhelyiségeinek elkészítésén dolgoztak (*Depositorium Infirmariae, Conservatorium Infirmariae*). Október 10-én érkezett Prágából Zachaeus Möderle rendtárs, majd november 28-án Bécsből az első seborvos (*chyrurgus*) rendtárs, Servulus Lorentz. December elején a rendház és a kórház egy sor ablakát megduplázták. 1768 januárjában a bécsi rendháztól két faliorát kapott a konvent, melyeket Motola András újbárosi órásmester hozott működő állapotba és helyezett üzembe tavasz folyamán, egyet a refektóriumban, egyet a hálóban (*Dormitorium*). Április 16-án egy érdekes helyi orvostörténeti eseményről tudósít a protokollum: a beteg Fáji Ferenc kanonok felett orvosi konzíliumot tartott Szieversz Ferenc püspöki medikus, Stachó János újbárosi patikus és Balthasar Francisci irgalmas rendi perjel. 1768. június 15-én Patachich újra szemrevételezte a rendházban a munkálatok menetét. Az 1769. március 31-i rendi vizitáció pénzügyi mérlege 2767 forint bevételt és 2334 forint kiadást rögzített.

1769. szeptember és október havában folyt a rendház *patikájának* felépítése, az alapozások, falazások és a tetőszerkezet ács munkái. A patika e kezdeti fázisban két helyiségből állt, a tulajdonképpeni patikából és a patikus cellájából. 1770. március 27. és április 14. között készült el a ferencesek irányában az új kerítés (mely tény azt sejteti, hogy a mai állapottal ellentétben e korai épületek nem az utca vonalán álltak). Május 4-én Temesvárról megérkezett a provinciális

⁵⁰ *Index Archivi Consistorij Episcopalis Magno-Váradinensis ab Anno 1552do usque Annum 1764um inclusive.* (Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár – Nagyvárad. j.n.)

értesítője arról a korábbi (február 24.) császári dekrétumról, melyben megtiltja az orvosi és sebészeti praxist az irgalmasoknak. Ennek úgy tűnik, semmilyen közvetlen hatása nem volt, tevékenységüket zavartalanul folytatták. Ezzel kapcsolatban nem mellékes tényként jeleznénk, hogy a váradolaszi konvent püspöki fennhatóságú városban működött, egy olyan vármegyében, melynek főispánja a váradi katolikus püspök volt. Május 25-én Pozsonyból Váradra érkezett Nicetius Salas gyógyszerész. Feladata hihetőleg a patika felszerelési munkálatainak irányítása volt. 1770 júniusa és szeptembere között folyt – a falak és a boltzat kiszáradását követően – a patika belső kiképzése, a bútortat elkészítése. Ez utóbbi kivétel nélkül Privatus Ploser munkája. Augusztusban készült el az *Apotheca* és a *Laboratorium* közötti ajtó, ugyanekkor vásároltak – a püspökség béli üvegmanufaktúrájából – 68 forint értékben fehér üvegedényeket (*vitra alba*). 1770. november 24-én megérkezett Egerből Ladislaus Dlaskovics gyógyszerész, aki 1792-ig vezette – kisebb megszakítással – a váradi irgalmas rendi patikát, részben házfőnökként. Elődje – Salas – ekkor végleg Egerbe távozott. 1771 márciusában a püspökség kovácmestere elkészítette a patika összes *feramentumát*, a kályha szerelvényeit, függőmérlegeket, serpenyőket, ollókat, egyéb fém felszerelési tárgyakat. Április-május hónapok folyamán az irgalmas rendi teleknek a Tokodi- és Hamar-féle porták felőli falazott kerítései készültek el. 1771. május 8-án az elkészült patika első vármegyei vizitációjára került sor. A vármegyei küldöttség Súghó György ülnök, Baranyi Miklós szolgabíró, Karczag nevű esküdt és Szieversz Ferenc vármegyei orvosból állt. A megnyitott patikát a küldöttségnek Dlaskovics rendi patikus mutatta be teljes sikerrel (*absoluta feliciter*). Május 25-én készült el véglegesen a laboratórium tetőszerkezete, a gyógyszerész celláját pedig a patika konyhájától fallal választották el. Június 4-én a patika fémből készült felszerelési tárgyait jelentősen gyarapították, Egerből egy harangöntőtől nagyobb méretű fémkupakot (*conus ex metallo*) és olajsajtóláshoz szükséges tálatat szereztek be, összesen 74 forint értékben. 1772 májusában a püspökségi kovács egy további olajprést készített, augusztus hó folyamán pedig 115 darab vasabronccsal ellátott edényt (hordót) 76 forint értékben. November 5-én gyógyszerértári szolgának alkalmazták az ifjú Tót (Tott) Andrást. Egy 1773. évi márciusi bejegyzés útján értesülünk első ízben a rendház saját gyógynövényes kertjéről (*Hortulus botanicus in area nostra sub fenestris Pharmaciae*), melynek ládáit március 3-án vetették be először. Július 9-én a patika tárolóhelyiségében nagyobb méretű, rekeszekkel vagy fiókokkal ellátott szekrényeket (*armarium cum scriniis*) helyeznek el a nyersanyagok, szárított növények, gyökerek tárolására (*pro materialibus Pharmaciae, pro conservatione herbarum & radicum*). Augusztus 6-án a rendházat és a patikát – amint Balthasar Francisci perjel írja: bennünket, méltatlanokat – ismét meglátogatta Patachich püspök, ezúttal a nála vendégségben lévő Eszterházy Károly egri püspök társaságában. Szeptember 13-án ismét nagy mennyiségű, különböző méretű edényt, hordókat, vedreket vásárolt a rendház a patika szükségleteire. Ezek fából készült tárolóalkalmatosságok lehettek, hiszen pintermesternek és az abroncsokat elkészítő kovácmesternek fizettek értük. A protokollum 1773 októberében tudósított a helyi abolicionált jezsuita patika sorsáról, melyet ideiglenesen – provizorként – Franciscus Tandler S.J. vezethetett tovább. 1773. november 17-én ugyanazon vármegyei küldöttség ismét vizitálta a patikát, és ismét rendben talált mindent. 1774. április 28-án helytartótanácsi rendelet szabályozta az irgalmas rendiek működését, melynek folyamánként július elsején érkezett meg Prágából Ferdinand Schuster provinciális rendelete, mely a 10 rovatot tartalmazó betegnyilvántartás (*tabella diarii infirmorum*) bevezetését írta elő. 1774. június 4-én helytartótanácsi rendeletre hajtották végre a következő vármegyei vizsgálatot. A rendház

pénzgazdálkodására jellemző tranzakciót rögzített a jegyzőkönyv 1774. június 6-án, amikor is a Gyöngyösy kanonok hagyatékából származó úJVárosi telket Majer János szöllősi püspökségi molnárnak adtak el, ám a befolyó 1500 forintnyi összeget az akkor szokásos 6 százalékos kamatra azonnal a vevőnél helyezték el. December 4-én Servulus Lorentz sebészt Linzbe helyezték, helyébe egy héttel később – szintén Linzből – Xaverius Zach érkezett Váradra. Az 1775. április 30-án megtartott prágai rendi káptalan Franciscit is jelölte provinciálisnak, ám végül csak az állandó római küldöttség két póttagjának egyike lett. Az abolicionált váradi jezsuita patikát 1775. július 8-án árverezte a kincstár, és Stachó János úJVárosi patikárius vette meg, a becsüs az irgalmas rendi Dlaskovics gyógyszerész volt. 1775. szeptember 29-én megérkezett a váradi rendház Bécsből rendelt nagy és kis bélyegzője préssel együtt. November 19-én Zach chyrurgust Pozsonyba helyezték, és 26-án a helyébe Damasus Meiltien érkezett. Ugyancsak november hó végén a rendház leendő kertjéhez 100 darab díszcserjét vásároltak (*arbusculae Bambergenses [...] in futurum nostrum hortum*). Az év végén – december 18-án – ismét vármegyei küldöttség vizitálta a patikát Szieversz doktor vezetésével. 1776. január 3-án megérkezett Münchenből a rendház sorrendben második áldozópapja, Octavianus Peer. Április 15-én az irgalmasok templomában házasodott Deáki József (Nagyszombatban) *examinatus et approbatus* szalontai kerületi chyrurgus, aki korábban vendégségben is járt rokonánál, Balthasar Francisci perjelnél, és akit Francisci unokaöccsének (*nepos*) titulált. A pénzgazdálkodást érintő érdekes adat szerint 1777. január 27-én Forgách Pál püspök 1000 forintos alapítványi tőkéjét 6 százalékos kamatra Szieversz doktornál helyezték el. 1778. április 24-én elhelyezik a kórházban az irgalmasok telkének szomszédságában lakó – és a rendet több ízben pénzügyileg is támogató – vármegyei ülnök Zsembery István alapítványi ágját. 1782 nyarán a rendház 36 darab holicsi tányért (*orbiculi Holitsenses*) vásárolt. Ez év szeptember 28-án jegyezte fel a jegyzőkönyv a későbbi jötevő, ehrenfelsi Paál Gáspár kanonok rezidenciai látogatását, kinek jelenléte ekkortól szinte folyamatos volt, számtalan alkalommal misézett az irgalmasok templomában, és állandó vendége volt a rendháznak. Október 11-én Dudek Joákim (1749–1805. február 18.), a későbbi közismert úJVárosi szociális alapítványtevő tett látogatást a rendházban és gyógynövényes kertjében, ő feltehetően Szieversz 1778. decemberi halála után lett az egyházmegye orvosa. 1783. július 24-én Kóczi (Koczin, Kotzin) Ignác vármegyei orvos vizitálta a patikát, és több hiányosságot is észlelt működésében, elsősorban az alapanyag-ellátás tekintetében, ezért negatív jelentése után 1784. január 22-én a vizitációt megismételte, és akkor mindent rendben talált. A francia nemzetiségű Meiltien chyrurgus 1784. március 15-én meghalt, helyette Bécsből ismét Váradra érkezett a már korábban évekig itt szolgáló Servulus Lorentz sebész. Június 27-én Dlaskovics patikáriust a rendház vikáriusává nevezik ki, és ekkor érkezik Váradra Honorius Baronay chyrurgus *examinatum pro infirmario*. Augusztus 13-án központi rendeletre Budára utaztak szakmai vizsgáztatásra a sebészek és patikusok, ekkor az ideiglenesen távozó Dlaskovics helyébe Patritius Schwab érkezett. Kóczi (Koczin) doktor október 26-án ismét ellenőrizte az irgalmasok egészségügyi intézményeit, majd 31-én Dlaskovics leltár kíséretében átadta a patikát Schwabnak. 1785. január 11-én az országos összeírás során a rendház a 178-as házsámot kapta, melyet az előző évben emelt nagyméretű főkapura is kifestettek. Május 30-a és július 9-e között jelentős átalakítást végeztek a patika traktusán, a gyógyszerertári laboratórium és a szomszédos asztalosműhely helyiségeit átszabták, egy rendházzolgai és patikusszolgai helyiséget létrehozva. A gyógynövénytároló helyiség (*Pharmaciae herbarium*) új zsindelytetőt kapott. 1785. november 12-én Egerből megérkezett az első algyógyszerészi (*vice apothecarius*) tisztet

betöltő rendtag, Bernardus Tamerle. December végén Kóczi (Koczin) vármegyei doktor ismét vizitált. 1788. december 7-én, 26 évnyi áldozatos munka után 64 esztendő korában elhunyt a rendház elsőnek Váradra érkező tagja, Privatus Ploser. Ő az első rendtag, akit a Hidegser utcai, szőlők között lévő kis temetőben helyeztek nyugalomra.

Köztudott, hogy a váradi rendház életében sorsdöntő fontosságú volt ehrenfelsi Paál Gáspár kanonok alapítványa, melynek segítségével a kórházat négy (némely kortárs forrás szerint hat) ággal bővítették, és a rendház-kórház-patika épületét teljesen átépítették.⁵¹ Az átépítés során a templomtól induló, 1762–1764 között felépült emeletes traktushoz új, az utcafronthoz kitolt és azzal párhuzamos emeletes részt toldottak, és a homlokzatokat egységesítették. Ezen új szárny építésekor az 1766-ban és 1769-ben felépült kórházi és patikai helyiségeket minden bizonnyal egészében vagy nagyrészt lebontották. Az építkezés – melynek menetéről a protokollum nem tudósít – nagyjából 1793–1795 között folyhatott, kurátora, pénzügyi felügyelője olasz akkori másodbírája (korábban főbírája és perceptora), a szakmáját tekintve chyirurgus Franciscus Schöner volt. A patika bútorzatának, felszerelésének egy részét valószínűleg áthelyezték az újonnan épült – az L alakú épület sarkán lévő – gyógyszerláti helyiségekbe, ám sokatmondó tény, hogy 1797-től hat esztendőn keresztül a váradi rendházban működött Christianus Heinricher asztalosmester rendtag. Az új patika első vezetője a már 1793 óta itt szolgálatot teljesítő Caesarius Menczl, segédje az 1795-ben ide érkező Ansbertus Frecer volt. A protokollum a továbbiakban (a 19. század első két évtizedében) kizárólag csak a természetbeni adományozásokat, alapítványokat rögzítette, gyakorlati dolgokat, személyi kérdéseket nem tartalmaz, naplójellege megszűnt.

Visszatérve a kezdetekhez, fontosnak tartjuk hangsúlyozni Eger és Várad több szálon futó kapcsolatát és ennek fontosságát e nagyszerű váradolaszi alapítás kapcsán: Forgách Pál püspök 1753 körül Gyöngyösy kanonok eredeti szándékát – mely szegény-asszonyok menedékházának építését célozta meg – egy kórház megvalósításának irányába terelte.⁵² Forgáchnak ekkor udvari orvosa és egyúttal Bihar vármegye főorvosa Markhot Ferenc volt (1746–1758 között), szerepe e szándékváltoztatásban nyilvánvalónak tűnik. A Bolognában végzett bölcsész- és orvosdoktori Forgách halála után – 1758-tól – Barkóczy Ferenc egri püspök alkalmazta, és mint püspöki és vármegyei orvos jelentős tudományos tevékenységet fejtett ki, elsősorban már Eszterházy Károly püspöksége idején (1762–1799). 1769-ben, az egri püspöki liceum keretein belül – Eszterházy nagyra törő tanügyi tervezetének részeként – éppen az egri irgalmas rendiek 1728 óta működő kórházában (mint kórházi gyakorlólhelyen) nyitotta meg Markhot az ország első orvosiskoláját.⁵³ Figyelembe véve azon tényeket, miszerint az irgalmas rendiek váradi letelepedésénél a protokollum bejegyzései szerint Barkóczy is bábáskodott, Balthasar Francisci perjel, a letelepedést és az építkezéseket irányító házfőnök Egerből érkezett, majd a váradi kórház ünnepélyes megnyitóján – 1767. augusztus 30-án – Schmidinger egri irgalmas rendi házfőnök és maga Markhot Ferenc is részt vett, továbbá pedig azt, hogy Eszterházy püspök 1773 augusztusában személyesen is meglátogatta a váradi kórházat, kétségtelenné válik a fenti személyek közötti kapcsolatok szerepe az alapításban és a kezdeti évek sikereiben.

⁵¹ Vay: *i.m.* 771–772; Kereszturi: *i.m.* 197; Biró: *i.m.* 72–73.

⁵² Biró: *i.m.* 72.

⁵³ Szlavikovszky Beáta: *Magyarországi diákok itáliai egyetemeken. I. 1526–1918.* Bp. 2007. 42 (160. sz.); Udvardy László: *Az egri érseki jogliceum története (1740–1896).* Eger 1898. 35–36, 42–48; Sugár István: *Az egri püspökök története.* Bp. 1984. 438–441.

Az irgalmas rendnek nem volt ingatlan- és földvagyonja, karitatív tevékenységének anyagi hátterét szinte kizárólag adományok és elsősorban az alapítványi tőkék kamatai jelentették. A váradi konvent kórházi és patikai célokra tett alapítványainak zöme az 1760–1830 közötti időszakban keletkezett, számbavételükhöz a püspöki levéltárban fennmaradt különböző alapítványi összeírások és az 1823. évi egyházmegyei vizitáció adatai nyújtanak segítséget.⁵⁴ Időrendi sorrendben a jelentősebbek:

- 1760 – poroszlói Gyöngyösy György kanonok, 25 000 forint, egy 1000 forintot érő úJVárosi telek és 1000 forintot érő szőlő a váradi hegyen, 4 ágyalapítvány
- 1771 – Alapy János kanonok, 1000 forint
- 1777 – Ferencesek rendháza, 500 forint
- 1778 – Alapy János kanonok, 1000 forint, 1 ágyalapítvány
- 1782 – Zsembery István vármegyei ülnök, úJVárosi főbíró és teljhatalmú megbízott örökösei, 2000 forint, 1 ágyalapítvány
- 1792 – ehrenfelsi Paál Gáspár kanonok, 7000 forint, 4 (6 ?) ágyalapítvány
- 1794 – Loy András olasz pékemester, 700 forint és értékes szőlő a váradi Dorongós oldalon, 2 ágyalapítvány német nemzetiségű pék- és molnárlegények elsőbbségével
- 1795 – özv. Loy Andrásné Fischer Klára, 4000 forint, 2 ágyalapítvány
- 1795 – Kalatai Ferenc püspök, 1000 forint, betegek ellátására
- 1797 – névtelen alapítványtevő, 1500 forint, 1 ágyalapítvány
- 1798 – kölcsei Kende László kanonok, 2000 forint, 1 ágyalapítvány
- 1803 – pókatelki Kondé Miklós püspök, 2000 forint, 1 ágyalapítvány
- 1804 – Edelsbacher (Nemespatak) Miklós kanonok, 2000 forint, 1 ágyalapítvány
- 1806 – Fändrich irgalmas rendi perjel, 309 forint, általános segélyezésre
- 1807 – Eczendorfer Jakab varga, 400 forint, ismeretlen céllal
- 1810 – Miklóssy Ferenc püspök, 8000 (?) forint, általános segély és 2 ágyalapítvány
- 1813 – Jedlicska Antal kanonok, 3000 forint, 1 ágyalapítvány
- 1814 – Büky József vármegyei orvos, 200 forint, általános segély
- 1814 – Simon János kanonok, 3000 forint, 1 ágyalapítvány
- 1816 – Jakabffy Miklós szolgabíró, 1000 forint, általános segély
- 1819 – Giday Mihály emeritus inspector, 3000 forint, 1 ágyalapítvány
- 1826 – Molnár József kanonok, 3000 forint, káptalani alkalmazott betegek
- 1826 – Vurum József püspök, 1000 forint, általános segély
- 1827 – Nicod. Gábor (?) gyulai orvosdoktor, 4000 forint, 1 ágyalapítvány
- 1827 – özv. Csesztivó Ferenc, 3000 forint, általános segély
- 1828 – Csáky László nagyprépost, 2000 forint, általános segély
- 1828 – Bernátffy József kanonok, 2350 forint, 8 (?) ágyalapítvány

Vizsgált korszakunk végén Löffler János kanonok 2 (klerikus betegek számára fenntartott) ágyalapítványt (1849), Hoványi Ferenc kanonok és Szaniszló Ferenc püspök egy-egy ágyalapítványt tett, 1853 és 1855-ben.

⁵⁴ Román Országos Levéltár Bihar megyei fiókja / Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor – A Római Katolikus Püspökség Levéltára / fondul Episcopiei Romano Catolice Oradea, Publico-Ecleziastice – 204. csomó; Uo. – Dioecesana – 452. csomó, 34.

Az alapítványi tőkék egy részét különböző költségek címén időben felélte a rendház, több esetben a hagyatéki eljárás során módosultak az összegek (pl. ehrenfelsi Paál Gáspár jelentős összegű alapítványa esetében), így adataink nem teljesen pontosak, de mindenképpen irányadóak. A 19. század elején készült összeírásokban példának okáért nem jelenik meg a protokollumban említett 1000 forintos alapítvány, melyet még Forgách püspök tett. A kamatozó (5 és 6 százalékos) tőkéket általában módosabb váradi (elsősorban újvárosi) polgároknál és vármegyei nemeseknél helyezték el, de folyamatosan volt kihelyezett tőkéje a rendháznak a helyi sóhivatalnál is.

A rendház protokolluma – mint láttuk – rögzítette az 1769. évi pénzügyi mérleget. Ekkor 2767 forintnyi bevétele és 2334 forintnyi kiadása volt a váradi konventnek. A püspökség levéltárában fennmaradt néhány éves pénzügyi mérleg a 19. század első feléből.⁵⁵

1803-ban 4861 Ft jövedelme és 4841 Ft. kiadása volt a rendháznak. A bevételi oldalon az összeg közel felét a kihelyezett tőkék kamatai adták (2112 Ft-ot), és majdnem ugyanennyit jövedelmezett a patika, gyógyszerárusításból (1990 Ft-ot). A kiadási oldalon 1600 Ft. volt a rendtagok bérezése, 1200 Ft a 15 betegség összköltsége, 500 Ft a szolgák bére, 510 Ft a tűzifa, 300 Ft a különböző épületjavítási-karbantartási költségek.

1812-ben 5986 Ft volt a teljes bevétel és 12 372 Ft a kiadás. A gyógyszertár 1680 Ft. jövedelmet hozott, de a patikai alapanyagok és felszerelések beszerzése 1460 forintnyi kiadást is jelentett.

1813-ban csak a patika 2400 Ft-ot jövedelmezett, és fenntartása 1800 Ft-os költséget jelentett.

1815-ben a rendház teljes bevétele 10 819 Ft volt, ebből a patika 1999 Ft-ot hozott. A teljes kiadás 18 513 Ft volt, melyből a patika fenntartása 2290 Ft volt, tehát veszteséget „termelt”. A rendtagok és a szolgálai személyzet bérezése 5600 Ft, a 16 betegség teljes fenntartása 4500 Ft-ba került.

Alaposan kilóg a sorból – a napóleoni háborúk következményeként fellépő infláció okán – az 1811. évi pénzügyi mérleg, amikor is mindkét oldalon a költségvetés összege sokszorosra volt a megszokottnak. A bevételi oldalon 24 027 Ft szerepelt (az ekkor létező 55 806 forintnyi alapítványi ösztöke kamataiból 3272 Ft jövedelem származott, a rendház kertje és szőleje-bora 6000 Ft-ot, a patika 12 324 Ft-ot jövedelmezett). A kiadási oldalon 36 395 Ft szerepelt, melyből 13 000 Ft a rendtagok és szolgák bérezése, 8220 Ft a 15 betegség teljes költsége, 5825 Ft pedig a patikára fordított költségeket jelentette. A mérleg több mint 12 000 Ft. hiánnyal zárult.

1821-ben 9263 ft. aktívuma és 6813 Ft. passzívuma volt a rendháznak, így 2450 Ft tiszta jövedelme. A költségoldalon 2400 Ft a nyolc rendtag és 360 Ft a szolgáló személyzet bére, 1792 Ft a betegek teljes ellátására költött összeg és 1820 Ft a gyógyszertári alapanyagok beszerzésére fordított összeg volt.

Vizsgált korszakunk végén – 1838-ban – alig volt nagyobb a költségvetése a váradi konventnek, mint a korábbi évtizedekben (9802 Ft bevétel és 9390 Ft kiadás).

Nem állapítható meg teljes pontossággal a betegyák számának időbeni változása. 1767. augusztus 30-án Gyöngyösy kanonok ágyalapítványának megfelelően bevezették az első négy

⁵⁵ Román Országos Levéltár Bihar megyei fiókja / Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor – A Római Katolikus Püspökség Levéltára / fondul Episcopiei Romano Catolice Oradea, Publico-Ecleziastice – 203–205. csomók.

betegét (bár korábban Ploser rendtag asztalos hat betegágyat készített). Az Alapy-, Zsebery- és Loy-féle ágyalapítványokkal elvileg 10-re nőtt a betegágyak száma. Ehrenfelsi Paál kanonok alapítványának a hagyatéki bonyadalmak miatti gyakorlatba ültetése kissé elhúzódtott, de a századfordulón 14–15 körüli volt az ágyak száma. Ez megfelel a fent citált 1803. évi pénzügyi mérlegben szereplő 15-ös ágyszámnak. 1815-ben – szintén a pénzügyi mérleg adatai alapján – 16 ágy volt a kórházban. A váradi egyházmegye 1857. évi nyomtatott névtárában az irgalmas rend adatsoránál 22 ágygal működő kórház szerepel, melyből kettőt Löffler püspök (1849), majd egyet-egyet Hoványi kanonok és Szaniszló püspök alapított,⁵⁶ látható tehát, hogy 1815–1849 között mindössze két ágygal gyarapodott az intézmény. E gyarapodásnak megfelelően változott az évenkénti beutalt betegek száma is. 1774-ben (a központilag elrendelt betegnyilvántartás első adatsora alapján) 128 beteget vettek fel, 1798-ban 224-et, 1801-ben 343-at. Működésüknek 1803-ig terjedő mintegy három és fél évtizede alatt mindösszesen 7000 beteget ápoltak.⁵⁷ A betegek száma 1845/1846-ban már 619 volt,⁵⁸ a továbbiakban azonban már nem nőtt, a 19/20. század fordulóján közzétett statisztikák általában évi 500–600 beutaltról tesznek említést.

Bár közzismert, hogy az irgalmasok patikáinak a titulusa *A Gránátalmához (Ad pomum granatum)* volt, ez a megnevezés a 19. század közepéig egyetlen látókörunkbe került iratban sem szerepelt, kivétel nélkül mindenhol a tulajdonos rend nevével illették e váradi patikájukat (*Apoth. Misericordianorum*).

A protokollum, a citált püspökségi levéltári forrás, továbbá a váradi rendház kezdetektől fennmaradt káptalani jegyzőkönyveinek és a korszak nyomtatásban megjelent egyházmegyei névtárainak adatai alapján hiánytalanul összeállítható a nagyváradi irgalmas rendi konvent személyzetének névsora az 1762–1855 közötti időszakból.⁵⁹ 1856-ban a német (osztrák) Szt. Mihály főangyal provinciából kiváltak a hazai rendházak, és létrehozták az önálló magyarországi Szeplőtelen Fogantatás rendtartományt. Ekkortól jól dokumentált a történetük éppúgy, mint a személyzetük, illetve a váradi egyházmegyének az irgalmas rendieket is tartalmazó és ekkortól már rendszeresen megjelenő névtárai is eligazítanak a személyzet vonatkozásában. Az alábbiakban tehát csak 1855-ig állítottuk össze a rendtagok névsorát.

Az első évtizedben (1762–1770) 3–5, 1770–1800 között általában 6, majd 1800 után többnyire 7, az 1830-as, 40-es években 8, sőt 9 szerzetes is tagja volt – egy időben – a rendháznak. Sajnos a káptalani jegyzőkönyvek egyik időszakban sem tüntették fel az egyes rendtagok beosztását, végzettségét, az egyházmegyei névtárak pedig csak 1820 után, így ezt az adatsort a fentiekben már említett

⁵⁶ *Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Magno-Varadinensis L. R. pro anno MDCCCLVII*. M.-Varadini 1856.

⁵⁷ Román Országos Levéltár Bihar megyei fiókja / Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor – A Római Katolikus Püspökség Levéltára / fondul Episcopiei Romano Catolice Oradea, Publico-Ecleziastice – 203. csomó, 31–33; Uo. – Az irgalmas rend levéltára / fondul Spitalului Mizericordian – 5. kötet (az 1788. évtől beutaltak nyilvántartása).

⁵⁸ *Összes számítása az egész Irgalmas szerzet Provinciájában lévő 29 Kórházaiban [...] betegeknek [...]* (nyomtatvány; H.n., é.n.)

⁵⁹ *Liber Protocolli*; Román Országos Levéltár Bihar megyei fiókja / Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor – A Római Katolikus Püspökség Levéltára / fondul Episcopiei Romano Catolice Oradea, Publico-Ecleziastice – 203. csomó; Uo. – Az irgalmas rend levéltára / fondul Spitalului Mizericordian – *Liber Capituli*: 3. kötet (1760–1811), 7. kötet (1812–1854), 13. kötet (1854–1913), 22. kötet (1914–1935), 33. kötet (1945–); *Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Magno-Varadinensis L. R. pro anno [...]* (néhány éves – sokszor évi – rendszerességgel megjelenő nyomtatott névtárak).

levéltári forrásokban szórványosan előforduló további adatokkal egészítettük ki. A 19. század első felében a 7–9 rendtagból 1 orvos és 2 patikus volt, 2 ápoló (legtöbbször sebész végzettséggel) és többnyire 3 fő egyéb személyzet (gazda, alamizsnagyűjtő, szakács, sekrestyés). Természetesen mindenkoron tagja volt a rendháznak egy áldozópap is. A rendházfőnök (perjel) általában orvos, sebész vagy patikus volt, forrásaink azonban esetükben általában elhallgatják e tényt, megelégednek a házfőnöki státus említésével. Érdekes megvizsgálnunk a kezdeti időszakban szolgáló rendtagok személyi adatait, e tekintetben az 1790–1805 közötti időszakból vannak szórványos adataink:⁶⁰

1790:

Ladislaus [polgári keresztnéve Paulus] Dlaskovich, 58 éves, házfőnök, patikus, bölcsész végzettségű

Octavianus [Josephus] Peer, 60 éves, áldozópap, bölcsész végzettségű

Salomon [Andreas] Ochs, 47 éves

Honorius [Emericus] Baronay, 39 éves, sebész

Christianus [Josephus] Czeycz, 31 éves, patikus, bölcsész végzettségű

1794:

Torquatus [Aloysius] Orczy, 36 éves, esztergomi magyar, házfőnök, patikus, nyelvismerete: magyar, latin, német, szlovák

Walfridus [Josephus] Müller, 54 éves, csehországi, áldozópap, bölcsész végzettséggel (orvos ?), nyelvismerete: cseh, német

Avellinus [Antonius] Rosche, 51 éves, osztrák, szakács, nyelvismerete: német

Sigismundus [Josephus] Schaeffer, 43 éves, csehországi, sebész, nyelvismerete: cseh, latin, német

Caesarius [Joannes] Mentzl, 30 éves, csehországi, patikus, nyelvismerete: cseh, német, latin

1796:

Generosus [Franciscus] Gáll, 34 éves, váci magyar, teológus, nyelvismerete: magyar, latin, német, szlovák

Ansbertus [Josephus] Frecer, 27 éves, csehországi, patikus, nyelvismerete: cseh, német, latin

Christianus [Joannes] Heinrich(er), 24 éves, birodalmi német, asztalos, nyelvismerete: német

1797:

David [Joannes] Schmidt, 32 éves, csehországi, sebész, nyelvismerete: cseh, német, latin

1801:

Sabinianus [Andreas] Medlin, 49 éves, csehországi, áldozópap, nyelvismerete: német, cseh, latin, magyar

Liborius [Franciscus] Christ, 35 éves, pozsonyi, patikus, nyelvismerete: szlovák, német, magyar, latin

Macarius [Fidelis] Röttich, 34 éves, svábországi, szakács, nyelvismerete: német

Apollinaris [Josephus] Reutner, 25 éves, bécsi, sebész, nyelvismerete: német

⁶⁰ Román Országos Levéltár Bihar megyei fiókja / Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor – A Római Katolikus Püspökség Levéltára / fondul Episcopiei Romano Catolice Oradea, Publico-Eclesiastice – 203. csomó. Az egyes személyeket csak első említésükkor szerepeltetjük.

1803:

Servatius [Joannes] Borsányi (Borsonyai), 45 éves, székesfehérvári magyar, patikus, nyelvismerete: magyar, német, latin

Jonas [Venceslaus] Kopeczky, 33 éves, csehországi, ápoló, nyelvismerete: német, cseh

Nicolaus [Christianus] Hugg, 40 éves, birodalmi német, asztalos, nyelvismerete: német

Bertholdus [Michael] Baranyai, 25 éves, pápai magyar, patikus, nyelvismerete: magyar, német, latin

Összesítve az összes levéltári és nyomtatott forrás adatait, a váradoszói irgalmas rendi konvent személyzete így alakult:⁶¹

Házfőnökök, perjelek:

Balthasar Francisci (1762–1778, 1781–1786, *Med.*)

Fabianus Schmidinger (1778–1781)

Ladislaus Dlaskovich (1787–1790, *Apoth.*)

Restitutus Nushold (1791–1792)

Torquatus Orczy (1793–1806, *Apoth.*)

Ludovicus Fändrich (1807)

Verecundus Nittmann (1808–1825)

Udalricus Weber (1825–1835)

Lazarus Haulik (1835–1838)

Floridus Ehewirth (1839–1843)

Angelus Bednárík (1844–1855, *Chyr.*)

Áldozópapok:

Dunstanus Innott (1762–1775), Octavianus Peer (1776–1778, 1789–1792), Thomas Schmidt (1778–1781), Bonus Warsinsky (1781–1786), Walfridus Müller (1786–1789, 1793–1795, *Physicus* is), Generosus Gáll (1795–1797), Theodorus Wolff (1799–1800), Sabinianus Medlin (1801–1813), Ezechiel Nahlowsky (1814–1816), Camillus Hanifel (1816–1821), Conradus Gyöngyösy (1821–1824, 1826), Azarias Schnitzler (1823–1834), Probus Luszicky (1825), Heraclitus Strantzel (1837–1843, 1851–1855), Salomon Pásztor (1844), Eudoxius Sztreltsovits (1845), Lucius Vertsik (1846–1850)

Sebészek, patikusok, ápolók, egyéb személyzet:

Privatus Ploser (1762–1788, *Arcularius*, *Oecon.*), Mansvetus Groch (1762–1764, *Coq.*), Eduardus Hungerstaller (1763–1764), Sigismundus Miesler (1764–1767, *Infirm.*), Agricola Götz (1766–1767, *Coq.*), Servulus Lorentz (1768–1774, 1784, *Chyr.*), Zachaeus Möderle (1767–1770, *Coq.*), Nicetius Salas (1770, *Apoth.*), Pirminus Pauer (1770–1780, *Coq.*), Ladislaus Dlaskovich (1770–1784, később perjel, *Apoth.*), Xaverius Zach (1775, *Chyr.*), Damasus Meiltien (1775–1784, *Chyr.*, *Infirm.*), Germanus Hütz (1780–1785, *Coq.*), Honorius Baronay (1784–1790, 1793, *Chyr.*), Patritius Schwab (1784–1790, *Apoth.*), Bernardus Tamerle

⁶¹ Rövidítéseink: *Med.*=*Medicus*–Orvos, *Apoth.*=*Apothecarius*–Patikus, *Infirm.*=*Infirmarius*–Ápoló, *Chyr.*=*Chirurgus*–Sebész, *Coq.*=*Coquus*–Szakács, *Oecon.*=*Oeconomus*–Rendházigazda, *Sacr.*=*Sacrista*–Sekrestyés

(1785–1786, 1793, 1807, *Apoth.*), Phorus Langer (1788–1790), Salomon Ochs (1789–1791), Christianus Czeycz (1790–1792, *Apoth.*), Venustus Pechtl (1790–1791), Avellinus Rosche (1791–1800, *Coq.*), Verecundus Neumann (1791), Primus Vogel (1791–1792), Sigismundus Schaeffer (1793–1795, *Chyr.*), Caesarius Mentzl (1793–1800, *Apoth.*), Ansbertus Frecer (1795–1798, *Apoth.*), David Schmidt (1796–1804, *Chyr.*), Christianus Heinricher (1797–1803, *Arcularius*), Castulus Francke (1799), Apollinaris Rautner (1799–1807, *Infirm.*, *Chyr.*), Macarius Röttich (1800–1807, *Coq.*), Liborius Christ (1801–1806, *Apoth.*), Martialis Novatzek (1802), Laurentius Raitman (1802, *Apoth.*), Servatius Borsányi (1803–1804, *Apoth.*), Jonas Kopeczky (1804–1808, 1811–1813, *Infirm.*), Nicolaus Hugg (1804–1810, *Arcularius*, *Cellar.*), Bertholdus Baranyai (1804, *Apoth.*), Auremundus Schwartzenbach (1806–1807, 1818–1822, *Apoth.*), Fortunatus Ringhofer (1807), Porphyrius Necedly (1807–1811), Bertinus Stromek (1808–1815), Aurelianus Csesztregy (1808–1810, *Apoth.*), Donulus Prinner (1808–1818, 1831–1836, *Infirm.*), Cyrinas Richter (1810), Mariophilus Baumann (1811–1813), Salomon Ölvay (1811–1816), Emanuel Neumayr (1811–1815), Simplicianus Schraimer (1811–1813), Urbanus Tsalaike (1813–1814), Tranquillinus Kiesvetter (1814–1815), Vincentius Schröfer (1814–1816), Nemesius Gorove (1816–1824, *Infirm.*), Clarus Gilek (1816–1817), Felicianus Spiszar (1816–1817), Linus Novák (1816–1823, *Oecon.*), Raphael Tuma (1818, 1826–1828, 1835–1838, *Apoth.*), Fridolinus Rósa (1818–1820, *Apoth.*), Remigius Schaeffer (1818–1822, *Infirm.*), Thadaeus Róth (1820–1823, *Coq.*), Severinus Maticzcsek (1820–1821), Innocentius Kiszely (1821–1828, 1835–1836, *Apoth.*), Azarias Schnitzler (1823–1834, *Infirm.*), Syrus Krob (1823–1825, *Apoth.*), Redemptus Pisch (1823–1826, *Oecon.*), Eudoxius Strelsovits (1824), Bonfilius Szabó (1825–1832, *Sacr.*, *Infirm.*), Theobaldus Novak (1825–1826, *Culin.*), Sabinianus Hun(ich) (1826), Mansvetus Schmidlechner (1826–1827), Mariophilus Kopetsek (1827–1830, 1839–1846, *Coll.*, *Sacr.*, *Oecon.*), Quirinus Schubert (1828, *Coll.*), Dorotheus Szerzény (1828–1830, *Apoth.*), Pantaleon Miller (1829–1831, *Infirm.*), Caesarius Weber (1829–1834, *Apoth.*), Vitalis Horváth (1831–1832, *Oecon.*, *Coll.*), Leonardus Szalava (1831–1834, *Apoth.*), Emericus Kuszlits (1831–1834, *Coll.*, *Infirm.*), Tiburtius Krchnár (1831–1835, *Coll.*), Aurelianus Csesztregy (1831, *Apoth.*), Juvenalis Sippel (1832–1840, *Sacr.*), Justinianus Böhm (1832, *Oecon.*), Jodocus Freund (1833–1835, *Oecon.*), Onophrius Nasz (1833–1834, *Coq.*), Gorgonius Andrásó (1834–1850, *Coll.*, *Oecon.*), Sidonius Szákovetz (1834–1835, *Infirm.*), Anisius Lukátsovits (1835), Servulus Behányi (1835), Nereus Bitto (1835–1838, *Coll.*), Isidorus Selmetzy (1835, *Chyr.*), Protus Krempa (1837–1838, 1844–1847, *Apoth.*), Ephrem Mikuskovits (1839–1843, *Apoth.*), Ludwig Lederer (1838–1843, *Infirm.*), Tobias Maisch (1838, *Apoth.*), Xaverius Androvits (1839–1842, *Apoth.*), Magnus Tischberger (1841–1844, *Sacr.*), Charissimus Horatsek (1842–1843, *Apoth.*), Hyginus Fodor (1844–1847, *Apoth.*), Desiderius Ibl (1844, *Infirm.*), Ignatius Nossal (1844–1855, *Chyr.*, *Infirm.*), Felicianus Schmidt (1845, *Coll.*), Wilhelmus Wináriczky (1846–1849), Petrus Gernya (1846–1855, *Coll.*, *Infirm.*), Wernerus Hubatka (1846–1849, *Sacr.*), Speciosus Kuzmann (1847–1851, *Apoth.*), Casimirus Tornos (...) (1847), Gaudiosus Horváth (1848–1850), Basilides Takáts (1849), Theodosius Kiss (1850–1855, *Coll.*), Hiob Kutschenitsch (1850–1851), Bartholomaeus Szlovik (1851–1855, *Apoth.*), Florianus Kiralovits (1851–1855, *Apoth.*), Bonosus Pintér (1851–1852), Cherubinus Dobos (1852–1855, *Oecon.*, *Coq.*)

Data for Oradea's Pharmacy and Hospital History in the 18–19th Centuries

Keywords: local history of Oradea, hospital and pharmacy history, Ignorantine Order / Ordo Hospitalarius

The study presents the history and starts of functioning of two pharmacies in civil ownership from Oradea at the beginning and end of the 18th century and of the hospital and pharmacy of the Ignorantine Order. It examines the founding circumstances and the forming of personnel of these institutions, as well as the system of relation between these institutions and their personnel.